

SURURİ (MUSTAFA MUSLİHİDDİN B. ŞABAN)

ESİN KAHYA*

Sururî (Mustafa Muslihiddin B. Şaban) XVI. yüzyılda yaşamış olan düşünürlerimizdendir. Onun hayatı hakkında pek fazla şey bilmiyoruz. Ancak, onun Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış olduğunu biliyoruz. Bilindiği gibi, XV. ve XVI. yüzyılda bazı hekimler Arapça yazılan eserleri Türkçe'ye çevirmişlerdir. Bunlar arasında Şerefeddin Sabuncuoğlu'nu örnek olarak verebiliriz. XII. yüzyılda yaşamış olan Ebu İsmail b. Muhammed b. Muhammed Ahmed Sahni el-Cürcanî'nin meşhur eseri *Zahire-i Muradiye* adlı eserinin farmakoloji kısmının Farsça'dan Türkçe'ye çevirisini yapmış ve ona *Tercüme-i Akrabadin* adını vermiştir.

Sururî'nin tıp başta olmak üzere muhtelif konularda çevirileri vardır. Tıp dışında yaptığı çevirilerden birisi, 'İslam dini kurallarına göre mükemmel bir idare nasıl olmalıdır' sorusuna cevap niteliğinde bir eser olan *Tercüme-i Zahire-i Muluk'tur*¹. Eser 10 baktan meydana gelmiştir.

1. Bab İbadet sebebi necat-i gazab idi.
2. Bab Adab-ı hukuku-u ubudiyettir.
3. Bab Mükarem ahlak ve siyret, hulefa-i eşeddiye, selatin ve hükamın vücubu temessüklerindendir.
4. Bab Validin ve zevc ve zevce ve evlad ve abid ve akrabalar ve arkadaşlar ve yakınlar hakkındadır.
5. Bab Saltanat ve imaret ve vilayet ve hukuk-u riayet ve şerayit-i hükümet hakkındadır.
6. Bab Fazail ve şerayit ve adab-ı emr-i ma'ruf ve nehi münkirdir.
7. Bab Hakaik-i şükr-ü nimete ve zikir-i asaf-ı enam ve afdal hazret-i seniyye hakkındadır.
8. Bab Levazım-ı umur-u vilayet hakkındadır.

* Prof. Dr.

¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 3472.

9. Bab Levazim-i umur-u Saltanat olan mehare ve mesayib dünyaya sabır hakkındadır.

10. Bab Hakikat ve medmiger ve gazab ve gazal ve hatm-i kitabdadır.

Eser, genel olarak değerlendirildiğinde, Farabi'nin meşhur eseri *Medinetü'l- Fadla*'sını anımsatmaktadır. Çeviride, çeşitli insan grupları arasındaki karşılıklı ilişkiler tartışılmaktadır. Yukarıda verilen içindekiler tablosundan da anlaşılacağı gibi, ilki küçük birimler, yani, aile ve arkadaşlık içindeki ilişkiler, daha sonra da şehir ve ülke genelinde bu ilişkiler tartışılmıştır.

Sururi'nin eserleri arasında, sadece bir çeviri olmayıp, onun yorumlarını da içeren *Kanunname-i Hita ve Hitan-ı Çin ve Maçin*² adlı eser, bir coğrafya eseridir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Onaltıncı yüzyıldaki bazı coğrafyacılar Uzakdoğu ile ilgili bilgi vermişlerse de, onların eserleri daha çok deniz coğrafyası bağlamında değerlendirilebilir. Halbuki Sururi'nin adı geçen eseri Orta Asya, Çin, Hindüçin, Turan, İran gibi hemen bütün Asya ülkeleri ve bu ülkelerin dağları, nehirleri, denizle ilgisi olanların kıyı şeritleri, şehirleri ve o şehirde yaşayan halkları hakkında bilgi vermektedir. Bu eser, Sururi'nin diğer eserleri gibi, Türkçe kaleme alınmıştır. 20 babdan meydana gelmiş olan eserin sekizinci babı Çin'le ilgilidir. Ayrıca eserde, ele alınan ülkelerin enlem ve boylamlarının hesapları da verilmektedir. Bütün bu açıklamalar değerlendirildiğinde, biz Sururi'nin bu eseriyle, sadece o ülkenin coğrafik konumu ve fiziki coğrafyası hakkında bilgi edinmiyor, aynı zamanda, beşeri coğrafyası hakkında da bilgileniyoruz.

Sururi'nin çevirilerinden bir diğeri, nispeten daha tanınan bir kitaptır. XIII. yüzyılda yaşamış ve küçük kan dolaşımını keşfetmiş olan İbn Nefis'in, kapsamlı eseri *el-Mucez* adlı eserinin şerh ve çevirisidir. Esere Sururi *Şerh-i Mucez fi'l-Tıbb* adını vermiştir. Metinde diğer çeviri eserlerinden farklı olarak, Sururi, eserin adından da anlaşılacağı gibi, İbn Nefis'in eserini Arapça'dan Türkçe'ye hem çevirmiş hem de şerh etmiştir. Bundan dolayıdır ki, şerhlerde rastlandığı gibi, ilkin İbn Nefis'in görüşlerini Arapça olarak vermiş, daha sonra kendi görüşlerini Türkçe olarak sunmuştur. Bu şekilde şerh pek rastlanan bir sunuş şekli değildir. Genellikle şerh yapan kişiler eserin diline bağlı kalırlar. Sururi kendi metni ile İbn Nefis'in metnini ayırdetmek için de farklı bir yöntem uygulamıştır.

² Süleymaniye, Esat Efendi 1852.

Sururî'nin bu eseri, 4 fen olarak tertiplenmiştir. Kendi kayıtlarına göre, eseri Şaban 959 H. tarihinde kaleme almıştır.

1. Fen: (Kavaid-i cüz-ü tıbb). Bu fen iki cüzden meydana gelir; tıbbın amelisinin (uygulamasının) kaidelerini verir. Bu kısım tıbbın teorik kısmını meydana getirir. Burada tıbbın uygulamasındaki temel kurallar ele alınıp açıklanır. Bu kısımda doğal yapı, yani 4 unsur, 4 hılt, 4 mizaç teorisi, organların her birinin mizacı ve hangi hastalığa eğilimli oldukları gibi genel tedavi prensipleri içinde ele alınan konular hakkında açıklamalar verilir. Bu kısım *teorik tıp kısmı* da denilebilir.

2. Fen: Basit ve karmaşık ilaçları anlatır. Ayrıca insanların hastalık halinde ve sağlıklı durumda alması gereken besin maddeleri ile ilgili bilgi verilir. Burada söz konusu edilen besinler arasında çeşitli hayvanların etleri ve özellikleri yer alır. Basit ilaçlar arasında da özellikle bitkisel kökenli olanlar hakimdir. Bunlardan biri de zencefildir.

3. Fen: Vücut organlarının hastalıkları hakkında bilgi verir. Vücudun sistemlerinde görülen hastalıkların arazları, sebepleri, tedavileri açıklanır.

4. Fen: Bir organa ait olmayıp bütün vücudu ilgilendiren hastalıklarla ilgilidir. Bunlar arasında en tipik olanları ateşli hastalıklardır (hummalar). Yine burada ele alınan hastalıklar arasında cerrahi müdahale gerektiren hastalıklar da vardır. Örneğin şişler, çeşitli ırlar vb. hastalıklar burada ele alınmaktadır.

Bu fende ele alınan hastalıklarda, üçüncü fende ele alınan hastalıklarda da görüldüğü gibi, onların sebepleri, arazları, tedavileri ve hastanın sağlığına kavuşana kadarki dönemdeki bakımı (beslenme) hakkında bilgi verilmektedir. Ona göre tedavide verilen nesnelere yani besinler, ilaçlar ve alınması gereken maddeler ve nesnelere çok önemlidir. Bunların her birini Sururî, ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Burada hata yapmamak gerekir.

Sururî, burada, sadece İbn Nefis'in eserindeki bilgilerden yararlanmadığını, eseri hazırlarken diğer yazarların eserlerinden de yararlandığını ifade etmektedir. O diyor ki "*Allah'ın izniyle 'Allah hatayı affeder' sözüne de güvenerek, bütün sorunları çözmeye çalıştım*"³.

Sururî'nin bu çevirisi çok önemlidir. Eser, İbn Nefis'in Osmanlı hekimleri tarafından daha iyi tanınmasında etkin olmuştur, denilebilir. Zaten

³ Aynı eser, s.3b.

Sururi ve onun çevirileri dendiğinde de ilk akla gelen eser, onun bu çeviri-yorumudur.

Sururi sadece tıpla değil, doğa bilimleri ve o konuda kaleme alınmış eserlerle de ilgilenmiştir. Nitekim onun çevirilerinden biri de Onüçüncü yüzyılda yaşamış olan Kazvini'nin (öl. 1287) *Acaib el-Mahlukât* adıyla bilinen eseridir. Bu eseri Sururi, *Şerh-i Kitab-ı Acaib ve Garaib* adıyla çevirmiştir. Bu çeviriyi hekimimiz, Kanuni'nin büyük oğlu Şehzade Mustafa adına yapmıştır. Ancak, Kanuni'nin oğlunu öldürtmesine üzülen Sururi, çevirisini tamamlamamıştır. Eserin aslıyla Sururi'nin çevirisi karşılaştırıldığında, diğer çeviri eserlerinde de görüldüğü gibi, tam bir çeviri olmadığı gözlenir. Sururi çevirisinde, fazlalık olarak düşündüğü kısımları çıkarmış ve konuyla ilgili düşüncelerini ve yorumlarını çevirisine ilave etmiştir.

Eserde evren, yaratılış teorisi gibi, günümüzde daha çok kozmoloji ile ilgili bilgilerin yanı sıra, iklimler, yer yüzündeki cansız ve canlı varlıklar ve onların hayat şekilleri, özellikleri ile ilgili açıklamalara rastlanmaktadır.

Sururi'nin belli başlı eserlerinden biri de *Şerhül-Mucez li'l-Sururi*'dir⁴. Eser Onüçüncü yüzyılda yaşamış olan İbn Nefis'in meşhur eseri *Mucez*'in çeviri-şerhi niteliğindedir. Yazar, onun Arapça'dan Türkçe'ye çevirisini yaparken, ilkin Arapça cümleyi vermiş; daha sonra o cümlenin Türkçe çevirisi ve kendi yorumunu vermiştir. Böylece biz bu eserde, aslında sadece İbn Nefis'in *Mucez*'inin bir nüshasını bulmuyoruz, aynı zamanda Sururi'nin o cümle ile ilgili çeviri-yorumunu da öğreniyoruz.

Şerhül-Mucez dört fenden meydana gelmiştir. Birinci fenin başında şöyle bir açıklama yer almaktadır:

'Mucez adlı eser Türk Dili ile tercüme kılınsa ve ruşen ibaretle şerh ve beyan olsa nefi am ve keremi tam olurdu deyu ve ol nur-u hadaka-i saltanat ve nur-u hadika-i devlet bu ilimden muteriz ve hatu-u atırından bu'min-i melhuz idiğün fehm edib bu emre şuruh ve ibtida kıldım. Amma evvela bilkil ki, her ilmin mahiyetin ve hudu'dun bilmek gerektir. İmdi ilm-i tibbn mahiyetin ve mevzuun ve gayetin bilmek lazımdır. Pes tib lugatinde sihre ve adet ve islahı ve maharete ulak olunur. İstilahda ilmin be kavanin yuarrihu minha ahval-i bedeni'l-insan min cihet-i sıhhat ve'l-marad li hıfz-ı sıhhati'l-hasılât ve istirdad-ı zailı, yani tib bir ilimdir ki bunun kaidelerinden bilinir. Beden-i insanın ahvali sıhhat-i hasılanın hıfzı ve keyden sıhhatin götürmesi için. Pes bundan malum oldu ki, ilm-i tibbn mevzuu beden-i insandır. Sıhhat ve maraz cihetinden ve gayeti hıfz-ı sıhhat-i hasıla ve istirdad-ı sıh-

⁴ Eserin bir nüshası Süleymaniye, Ayasofya 3662'de bulunmaktadır.

hat-i zailedir. Çünkü bunlar malum oldu. Şimdi gerü minnete şuru' edelim. Kale Seyhü'l-İmam avılan kimesne dedi ki el-haberü'l-hanın fethi ve kesri lugattir. Manası alem-i kişi el-hamam olur. Kişi kudretü'l-ulema-i alemrek öydiği kimesne reis el-hükema-i ferid-i dehr, zamanın burd-u insanı ve vahid-i asra evvelki gibidir. Ebu Hasan Musnafın kunyeti'dir. Alaaddin Ali Musannafın adıdır. Ibn Ebi'lHazm babasının künyetidir. El-Kureşi sıfatı nisbetisidir. El-Mutatabbib mübalaga ile tıp bilicidir. Kuddus Allah Ruhü'l-lah anın ruhunu pak kılışın. Eksir nüshada dibace bu vechile bulundu. Zahir budur ki, şakirdlerinden vaki olmuştu. Musannıf kendi nefesine hizmet etmiş değildir, ve bazı nüshada dibace bula vaki olmuş. Ba'de hamdullah, azze ve celle ve's-salat ala enbiya-i hususen ala ekmelehüm Muhammed ve al ve eshabihi el-tahirin.

Burada metindeki alıntudan da anlaşılacağı gibi Sururi ilki İbn Nefis'in adı ile ilgili bilgi vermektedir. Daha sonra eserin kısımları hakkında kısa bir açıklama yapmaktadır:

Bu nüshada hamd ve tasliye sarih mezkur olmuştur. Fekad tebbetu haze'l-kitabe tahkiken. Bu kitabı ale'l-erbaa funun dört fen üzredir:

1. *El-fenni'l-evvel fi kavaidil-cüz'it-tıbb. Evvelki fen tıbbın iki cüzlerinin kaideleri beyanındadır, agni ilmiyye ve ameliyye iki cüzden dilren (delren?) tıbbın ilmisinin ki ilm-i mücerred murad olur ve ilmisin ki keyfiyet-i ilmi müteallik olan ilmidir. Bi kavli kulli, yani ol kaideler mutlak ve şamil olanca kaideleri;*

2. *El-Fenn-i sani fi'l-edviyye ve'l-agdiyye el-müfredde ve'l-mürekkebe. İkinci fen devalar ve gıdalar beyanındadır ki ol devalar ve gıdalar müfred olalar. Yalnız zencebil ve yalnız etmek (ekmek) gibi ya mürekkeb olalar. Zencebil ile karanfil ve etmek ile et gibi.*

3. *El-Fenn-i salis fi'l-emrazi'l-muhtasat bi uzvin ve uzvin ve esbabiha ve alametiha ve mualecatiha. Üçüncü fen her bir uzv-u muhattas olan marazlar ve sebepleri ve alametleri ve mualeceleri beyanındadır.*

4. *El-Fenn-i rabi' fi emraz illeti la tahaffus bi uzven dun-u ahir ve esbabiha ve alametiha ve mualecatiha. Dördüncü fen bir uzva muhaddes olmayan marazlar beyanındadır. Gerek cem'i azaya am olan humma gibi ya her bir uzuvda hadis olmak caiz ola, şiş gibi ve teferruk-u iltisale gibi ve bu marazların sebepleri ve alametleri ve mualeceleri beyanındadır ve iltezemtu fihi. Ben iltizam eyledim⁵.*

Eserin birinci kısmında tıp bilimi ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi nazarı tıp, diğer ameli tıptır (uygulamalı tıp). Birinci kısımda 4 unsur (top-

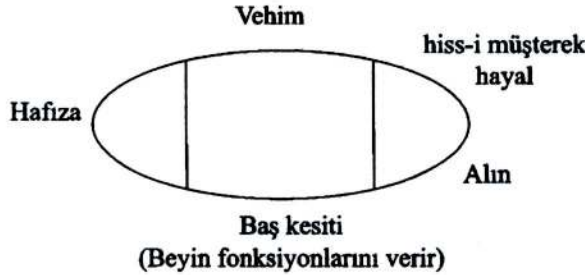
⁵ Aynı eser, 1b-3b.

rak, su, hava ve ateş) ve bunun terkipleri ele alınmaktadır. Buna *ilm bil-ahval-i beden* adını veriyor. Bunların işlerini ya da fonksiyonlarını da kısımlarına ayırarak inceliyor. Bu unsurları açıklarken, hava ve hava şartları, insanın yapısı ve sağlığı ile insanın ilişkisini ayrıntularıyla anlatılmaktadır.

Genellikle tıp eserlerinde klasik iklimler açıklaması (7 iklim) pek ele alınmaz. Halbuki burada sınıflama ve her biri hakkında kısa kısa açıklamalar verilmektedir.

Yine bu kısımda basit organlar, yani kemikler, kaslar, sinirlerle ilgili bilgi verilmektedir; her birinin mizacı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Sinirlerle ilgili açıklamalar verilirken, kafa çiftleri ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu arada her birinin fonksiyonu hakkında bilgi verilmektedir.

Bu açıklamalardan sonra, ruh teorisine dayalı olarak fonksiyonlar ele alınmaktadır. Yazar bu arada verdiği bir şemada beynin hangi bölgesinin ne gibi fonksiyonu olduğuna işaret etmektedir.

Beynin fonksiyonlarını anlatırken klasik ruh şemasına dayalı olarak anlatılmaktadır⁶. Bu şemaya uygun olarak her bir organın fonksiyonunu yaparken etkin olan ruhlardan, ya da güçlerden söz edilmiştir. Örneğin yutma gücü nefsanî kuvvetlerdendir.

Daha sonra eserde, mürekkep organlar, onların özellikleri, mizaçları, itidalli oldukları durumlar belirtilir. Ancak daha önce, dengeli organ ne demek onun belirlemesi verilmiştir. Burada organları tutan hastalıkların genel özellikleri de verilmektedir.

Bu eserde, benzerlerinden farklı olarak, hastalıkları meydana getiren sebeplerle ilgili açıklamalar verirken, özellikle hava şartları, güneşin etkisi vb. üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Daha sonra, hastalıklarla hıtlar ve onların hastalıklarla olan ilgisi açıklanmıştır.

⁶ Aynı eser, 12b.

Eserde, daha sonra, nabız, idrar, gibi hastalığın teşhisinde etkin olan öğeler ve özellikleri hakkında bilgi verilmekte ve bunlarla hıtlar arasında ve de hava şartları arasındaki münasebet kurulmaktadır.

Eserin ikinci kısmı, genel şemada da verilmiş olduğu gibi, basit ilaçlarla ilgili olarak, ele alınan ilaçların her birinin özellikleri, hangi hastalıklarda, hangi dozda kullanılması gerektiği ve uygulanmasında dikkat edilecek hususlar hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Daha sonra, alfabetik sıraya göre droglar ele alınmıştır. Ancak burada takip edilen alfabetik sıranın çok muntazam olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin fe, kaf gibi harfle başlayan droglar sırasında ele alınmamışlardır. Burada ele alınan droglar arasında akasya, soğan, bakla, kereviz, kimyon, dut, zeytin, helile, nilüfer, nesrin ve fülfulü sayabiliriz. Bunlardan *babunc* (papatya) hakkında aşağıdaki açıklama verilmektedir:

Babuñ har yabes fi'l-ula müteftif ve müleyyin ve harr-u yabestir. Derece-i ulada açıcıdır. Teltif inceldir, telyin ve teltif eder, erha eder. Muhallil bila cezb-i tahlil eder. Mevadi amma uzvu aherden gayri madde-i keyden mevadın yerine cezb etmez. Serin ve zalike hasiyeti bu tahlil cezbesini babuncun hasiyetidir ve yahud-dima' ve'l-aza el-asabiyye. Nafi min e's-suda' ve istifrag mevadü'r-re's ve yestehil el-nefs ve kuva eder. Dimag ve aza-i asabiyyeye nafi'dir. Suda'daki baş mevaddın istifragına ve asan eder. Nefsi ve yübri el-garb el-münferice maden öğledir. Akr-ı garbi taşradan sarmak ile ve yüzhebü'l-yerkan giderir. Sarılığı ve yüderrir el-bevl ve'l-hayd şereben ve cülusen fi tabihı, idrar eder bevlı ve hayzi içmek ile ve kaynamışda oturmak ile. Ve yuharricu'l-cenin ve'l-meşimiyye ve yensau min ilaus ve çıkarır cenini ve meşimeyi ve faide eder ilausa⁷.

Eserde üçüncü fen baş ağrılarıyla başlayarak, vücut organlarında görülen hastalıkları ele alıp, anlatır. Örneğin başla ilgili olarak *suda* (baş ağrısı), şakak hastalıkları vb. ele alınmıştır. Başla ilgili olarak ele alınan hastalıklar arasında sırasıyla göz, kulak, ağız hastalıkları da vardır.

Sistem hastalıkları arasında da vardır. Göğüs hastalıkları soluk borusu, hançere, akciğerlerin hastalıkları ayrıntılı olarak anlatılır. Ayrıca, meme hastalıkları sütün az ya da fazla olması gibi hastalıklar da göğüs hastalıkları arasında ele alınmıştır.

Daha sonra, mide, karaciğer, dalak, bağırsak hastalıkları ile makaddaki hastalıklar hakkında bilgi verilmektedir. Bundan sonra, uriner sistem has-

⁷ Aynı eser, 102b.

talıkları ele alınır. Bunlar arasında böbrek ve mesane hastalıkları bulunmaktadır.

Kitabın bu kısmında son olarak, bah ile bilgiler verilir ve kadın hastalıkları ele alınır, açıklanır. Örneğin menapoz bir kadın hastalığı olarak belirlenmektedir.

Bundan sonra, eserin dördüncü fenn'i bütün vücudu ilgilendiren hastalıklarla ilgilidir. Burada mafsalsız hastalıkları ve bazı bulaşıcı hastalıklar hakkında bilgi verilir. Bunlar arasında çeşitli hummalar (nar-Farisi, crypsipelas ya da Türkçe adıyla fecek), veba, cüzam ve uyuz vardır.

Sururi bulaşıcı hastalıkların vücuttaki zararlı hummalardan meydana geldiğini kabul ederek, kusturucu (emetik), müşhil özellikteki ilaçları önermektedir. Bunların dışında haricen uygulanmak üzere kafuru, cıva ve kükürtlü bazı ilaçlarla gül suyu, gül yağı, ma-i şahtereciye de önermektedir. Ona göre bu ilaçların uygulamasıyla birlikte uygulanacak olan hamam tedavisi fazlalıkların dökülmesini sağlayacaktır.⁸

Daha sonra eserde saçlar ve onların özellikleri, kıl döken ya da kılları artıran ilaçlar hakkında bilgi verilmektedir. Bu arada kılların dökülmesine sebep olan bazı hastalıklardan da söz edilmektedir. Yine bu kısımda deri, derinin rengi ve deri renginin nelere işaret ettiği konusunda da bilgi verilmektedir.

Bu kısımda ele alınan konulardan biri de genel olarak vücut zaafının neden kaynaklandığı ile ilgilidir. Bunlar arasında kan azlığı (anemi), ilk sebep olarak verilir. Bunun ile ilgili olarak dalak, karaciğer, beslenme bozukluğu, gibi sebepler gösterilir.⁹

Eserin bu kısmında son olarak muhtelif zehirler ele alınmaktadır. Bunlar hakkında bilgi verilirken, hayvansal ve bitkisel olarak değerlendirilir ve zehirlenmelere karşı neler yapılması gerektiği anlatılır. Sururi ne gibi bir zehir alınmış olursa olsun zeytin yağı ve kusmanın yararlı olacağını söylemektedir.¹⁰

Her ne kadar bugün bulaşıcı hastalıklar arasında ele alınıyorsa da, kuduz, Sururi'de hayvansal zehirle zehirlenme olarak düşünülmüştür. Hayvanın ısırması sonucu ona geçen zehir, onu zehirlemektedir.¹¹

⁸ Aynı eser 498b.

⁹ Aynı eser, 521a-524a.

¹⁰ Aynı eser, s. 527b.

¹¹ Aynı eser, 533b-534a.

Eser şöyle bir şiirle sonuçlanmaktadır:

*Ey cümle emraza deva halk eden Allah,
Kanun ile hikmette şifa eden Allah,
Kılgıl bu kitabım kamu maraziyye mübarek,
Dendince sana şifa ve afi tebarek,
Vir dahi benim şahıma sen ömr-ü derazi,
Küstürme an naz-ı etbbaya niyazi ¹².*

¹² Aynı eser 537 a.

